BİLİM İLE DÜŞÜNCE

DÜŞ GÖRMEK, DÜŞMEK, DÜŞÜNMEK

İHSAN FAZLIOĞLU

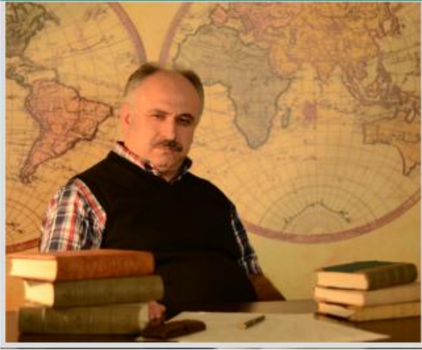
BİLİM İLE DÜŞÜNCE: DÜŞ GÖRMEK, DÜŞMEK, DÜŞÜNMEK

İHSAN FAZLIOĞLU

İhsan Fazlıoğlu'nun ***"Bilim ile Düşünce: Düş Görmek, Düşmek, Düşünmek"*** başlıklı konferansından alınan notlar istifadenize sunulmuştur. Diğer makale, seminer ve konferanslara erişim için fazlioglu.blogspot.com adresini ziyaret ediniz.
Muhammet Negiz | 14. 01. 2020

BİLİM İLE DÜŞÜNCE:
DÜŞ GÖRMEK, DÜŞMEK, DÜŞÜNMEK

İhsan Fazlıoğlu'nun "Bilim ile Düşünce: Düş Görmek, Düşmek, Düşünmek" adlı konferansından derlenmiştir.

Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dekanı

1985'te Kadıköy İmam Hatip Lisesi'ni, 1989'da İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. "Felsefe-Bilim" tarihi ile matematik tarihi ve felsefesi üzerine yoğunlaşan Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, özellikle bu yapıların İslam ve Türk Medeniyet Tarihi içerisindeki gelişmelerini el yazması kaynaklara dayanarak incelemekte ve yayınlar yapmaktadır. 2012 yılından bu yana İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde görev yapan Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanıdır.

Felsefe-bilim tarihine ilişkin sahîh bir idrâk geliştirmek adına, anlamlandırmak için anlama; anlamak için ise açıklama ve çözümleme eylemlerinin nazarî olarak çerçevelenmesini, İslâm felsefe-bilim tarihine ait örneklerle tasvir eden İhsan Fazlıoğlu'nun "Bilim ile Düşünce: Düş Görmek, Düşmek, Düşünmek" adlı konferansından derlenmiştir.

Bilindiği gibi insanın en önemli özelliği, anlamlandırmadır. İnsan her şeyi anlamlandırır: Toprağı vatan edinir; kadınsa erkeği, erkekse kadını eş kılar; mekânı yola dönüştürür... İnsanın her türlü olgu ve olayı anlamlandırarak başka bir şeye, bir simgeye dönüştürme yeteneği vardır. Mesela Evreni, Kâinatı, Âlem kılar; Âlemi de Alem... Âlem, alametlerin birliğidir... Maddenin hem küçük hem de büyük ölçekte belirli yasalara göre iş gören düzenine Âlem diyoruz; topyekun bu yapıyı da bir alâmet olarak görüp, hepsine alem diyoruz. Ne demektir alem? Tanrı'ya delâlet eden tüm Âlem, bir alâmet olması bakımından Tanrı'ya alemdir; yani bayrak, işâret. Bu elbette biz Müslümanların inancıdır...

Nasıl oluyor da başta fiziksel olmak üzere değişik varlık kürelerindeki olgu ve olayları anlamlandırarak simgesel yapılara dönüştürebiliyoruz? Hangi yetimiz bunu sağlıyor? Bu ve ilişkili sorular meselenin odak noktasını oluşturur. Çünkü bir câmiye baktığımız ya da bir savaşı okuduğumuz zaman aslında baktığımız o câmide, okuduğumuz o savaşta ya da diğer dinlere ait o tapınaklarda -renksiz bir dille konuşursak- o kültürün, o insanların, onu inşa eden, üreten insanların anlamlandırmaları neticesinde ortaya çıkan bir yapıyı muhatap alıyoruz. Öyle değil midir? Mesela, bize yakınsa titriyoruz, heyecanlanıyoruz. İnsanı titreten taşlar ya da oradaki süsler değildir; tüm o bütüncül (holistik) yapıdır; çünkü bütüncül yapı duygusal duruma bir zemin teşkil eder...

Metafizik Çanak

Anlamlandırma etkinliğini idrâk için nasıl oluştuğuna ilişkin düşünürsek her kültürün, her medeniyetin bir metafizik çanağı olduğu hakikati ile karşılaşırız. Metafizik aynı zamanda bir kültür ve medeniyetin asgarî metafizik zeminini, sınırını da oluşturur... Bu noktayı özellikle vurgulamak isterim çünkü günümüzde yapılan tartışmalarda sanki mutlak özgürlük, mutlak bir serbestiyet varmış gibi konuşuluyor. Hiçbir dizge, dinî ya da gayr-i dinî inanç, mutlak özgürlük veremez; zaten mutlak özgürlüğün kendisi bizâtihi mutlak olamaz; çünkü insan düşüncesi mutlak kelimesini düşündüğünde bile onu mukayyet hâle getirir. Bu zihnimizin doğal bir özelliğidir. Kısaca metafizik çanak aynı zamanda metafizik sınırdır ki bir dizgeye tüm meşrûiyetini verir. Örnek olarak, "İslâm dini çok özgürlükçü bir dindir." kabilindeki yaklaşımların mutlak anlamda alınmaması gerekir; daha çok

asgarî/minimal metafizik, kısaca metafizik çanak ve sınır açısından kaydı düşünülmelidir. Bu nedenle diyoruz ki: "Metafizik çanağı olmayan kültürler ve milletler başka kültürlerin ve milletlerin çanak yalayıcısı olurlar."

Dikkat edilmesi gereken en önemli nokta hayata ilişkin herhangi bir beşerî olgu ve olayı içeriden mana, dışarıdan madde kuşatır. Bu nedenle madde ve mana birlikteliği önemlidir; çünkü hayatta ne tek başına manayı yakalayabiliriz ne de maddeyi... İkisi her zaman birliktedirler; insan gibi... Beden olmadan akıl olmaz çünkü. İşte kültür ve medeniyet için bunu sağlayan metafizik çanaktır; minimal metafiziğin taşıyıcısı ise kendilik dediğimiz hâdisedir; zîrâ en temel metafizik entite kendiliktir.

Fizik ve Metafizik

Tam da burada metafizik kelimesinin üzerinde durmak gerekiyor. Metafizik genelde fiziğin üstünde gibi tercüme ediliyor. Ancak üzerinde demek daha doğru olur; başka bir deyişle fizik ile bitişiktir metafizik. Çünkü metafizik bütüne ilişkin kavramsal bir tasavvurdur ve parçaya hem anlamını hem de meşrûiyetini verir. Başka bir açıdan madde ile mana varlık düzleminde iç içedir. Onun için, bir yazımda ifade ettiğim gibi: "Akıl ne kadar maddî ise taş da o kadar manevîdir." Yani biz taşa baktığımızda sırf bir madde gördüğümüzü zannediyoruz. Hâlbuki bu mümkün değildir; çünkü biz ona bir kavramsal çanak içinden bakıyoruz. Bu yargının tersi de doğrudur: Akıl sadece saf, soyut, manevî bir şey değildir; onun da maddî bir taraf vardır; çünkü beyin dediğimiz yapının içinde cereyân eder; fizyolojik, kimyasal işlemlerin ile birlikte...

Bu açıdan metafizik, fiziğe bitişiktir, ilişiktir; fiziğin üzerinde kurulur. Bu nedenle metafizik derken ilahiyatı, teolojiyi kast etmiyoruz. Başka bir ifade ile metafizik çanak sadece Evren'i aşkın, onun dışındaki bir varlığa nispetle kurduğumuz bir yapı değil. Biraz önce dediğimiz gibi bütüne ilişkin nazarî bir çerçevedir; o kadar önemlidir ki diğer tüm tekil bilme durumlarımızı bir arada tutar, onları anlamlı kılar ve onlara meşrûiyet verir. Ateist olabilirsiniz

“ Dikkat edilmesi gereken en önemli nokta hayata ilişkin herhangi bir beşerî olgu ve olayı içeriden mana, dışarıdan madde kuşatır. Bu nedenle madde ve mana birlikteliği önemlidir; çünkü hayatta ne tek başına manayı yakalayabiliriz ne de maddeyi... ”

ama ateist bir metafiziğiniz vardır; deist olabilirsiniz ama deist bir metafiziğiniz vardır; teist olabilirsiniz ama teist bir metafiziğiniz vardır. Kısaca ne tür bir inanç dizgeniz olursa olsun olgu ve olayları kendisiyle yakaladığınız, temellendirdiğiniz ve onun içinden gördüğünüz, onunla gördüğünüz bir metafizik çanağınız mevcuttur.

İslâm Metafizik Çanağı

İslâm metafizik çanağının üç temel ilkesi vardır. İlk ilke, Tevhîd'dir ki bizim Varlık ve Evren tasavvurlarımızın zemininde bulunur. İkincisi birlikte yaşamanın, yani hem topluluk hem de toplum olarak yaşamanın zemini olan Adalet'tir. Üçüncü ilke ise kişinin hem kendine hem de kendi-olmayan tüm var-olanlara karşı bakışının ve davranışının ilkesi olan Ma(u)habbet'tir... Tevhîd, adalet ve muhabbet: Bu üç ilke üzerine kuruludur İslam metafizik çanağı. Tevhîd'den kelâmı türetiriz; adaletten fıkhı; muhabbetten de ise tasavvufu ve dahi sanatı...

Sözgelimi Orta-Afrika'daki bir İslâm toplumunu çözümlüyorsak, bu çanak içinde orada üretilenlere bakıyoruz ve görüyoruz; çünkü asgarî/minimal metafiziğin dışına çıkıldığında o yapıya mensubiyet biter. Söz konusu

metafizik ihmal edilerek Müslüman olunamaz ya da eğer Marksist iseniz Marksizm'in de bir tür asgarî metafiziği vardır; o size bir çerçeve çizer; bu çerçeveyi ihmal ederek, sınırlarını çiğneyerek Marksist kalamazsınız. Asgarî metafiziğini kaybeden insan, kültür ve medeniyet anlamlandırma yetisini de kaybeder. Etrafında olup biten hiç bir olgu ve olayı anlamlandıramaz ki bunun en nihâî noktası kişinin, kültürün ve medeniyetin kendini imhasıdır.

Metafizik çanak ve ona dayanan anlamlandırma yetisi şöyle bir benzetme ile temsil edilebilir: Bir gardırop düşünün; elbiselerin bir yeri vardır gardıropta... O yer fikri bir düzeni ifade eder. Elbiselerinizi ütüleyip astığınızda bir düzen de vermiş olursunuz onlara... İşte inançlarımızın, değerlerimizin, düşüncelerimizin de bir düzeni vardır ve o düzeni onlara metafizik çanak verir; bu düzen de anlamlandırma etkinliğimizi belirler. Çağdaş dünyada siyasi, iktisadi, vb. Olgu ve olayları anlamlandırmakta zorlanmamızın temelinde bu düzeni inşa edemememiz yatıyor. Bu nedenle iletişim ve bildirişim kaotik bir yapıya dönüşüyor. Mesela Gazâlî anlamlandırma yeteneğini kaybettiğinde kekeme olmuştur; hâlbuki döneminin en iyi hatibidir; ömrünün belirli bir anında yaşamını anlamlandırma güçlüğü yaşıyor. "Ben ne yapıyorum?" sorusunu soruyor. Cevabı da kendi veriyor zaten: "Ahlaksızlık yapıyorum; çünkü bunca yıl hep menfaat için, gösteriş için, makam için, desinler için ilim yapmışım." yaptığı iş anlamını kaybedince kekeme oluyor ve bir daha da dilini düzeltemiyor. İşte anlamlandırma bu kadar önemlidir; o kadar ki, sağlığı bile ciddi bir şekilde etkileyebilir. Tabii, bu dürüst insanların, kendine saygısı olan insanların yapacağı bir şeydir. Tekrarda fayda var: Anlamlandırma yetisi basit bir hâdise değildir; kaybettiğinizde bildirişimi de, iletişimi de kaybedersiniz, birbirinizle konuşamaz hâle gelirsiniz. Herkes bir şey söyler ancak hiç kimse anlamaz, anlaşamaz dolayısıyla anlamlandıramaz... Ne yapılır böyle durumda, eğer dürüst olup susulmaz ise, anlıyor ve anlaşıyor gibi yapıp sözcüklerle konuşulur ama hakikatte, mefhum düzeyinde bir irtibat kurulamaz. Türkiye'de bu durumun örnekleri çok fazla... Bırakınız aynı dini, aynı mezhebi, hatta aynı meşrebi, aynı neşvenin müntesipleri bile iletişimde sorun yaşıyorlar. Güncel olayları anlamak bakımından bu ifadelerin altını çizmek gerekiyor...

Anlam ve gerçeklik

Tüm kültür ve medeniyet olayları, anlamlandırma yetimizin tecessüm etmiş, tahakkuk etmiş hâlleridir. Bir toplumun mimarisine, sanatına, edebiyatına baktığımızda o kültürü görürüz. Mesela Balkan ülkelerine gidiyorsunuz; orada Osmanlı döneminden kalma bir mimarî eseri gördüğünüz zaman -mesela, Bulgaristan'da ise- onu, salt Bulgar kültürüyle değerlendiremezsiniz. Tersine gördüğünüz bir cisim/yapı için "Bunun anlamı şu olmalı; çünkü bunu Osmanlılar yaptı; hatta Osmanlı'nın şu yüzyılında yapıldı; dolayısıyla onun şöyle bir anlamı var." dersiniz. Yinelemek gerekirse, tüm kültür ve medeniyet yapıları bu anlamlandırma sürecinin cisimleşmiş hâlleridir.

Buna anlam-eğer örüntüleri, formları denebilir. Zira bizim bir kültür ve medeniyet içinde ürettiklerimiz aslında bizim örgülerimizdir, örüntülerimizdir; oya gibi, kilim gibi, halı gibi... Kap-kacaklarımız, evlerimiz de böyledir. Yani ne yaparsak yapalım, aslında kendimiz için inşa ettiğimiz o anlam-değer dünyasının içinde yaşıyoruz. Bunu da iki türlü yapıyoruz; yani bir anlamlandırma etkinliği bilgi nazarîyesi (epistemoloji) açısından iki tür yetiyle yapılıyor.

Fıtrî Akıl ve Bilgi

En temelde fıtri akılla yapılan, hemen hemen her insanın katkıda bulunduğu bir etkinliktir. Çünkü kültürü bir piramit gibi düşünürseniz piramidin tabanı, büyük çoğunluğu temsil eder. Kısaca önceden verili, öğretilmiş herhangi bir kurala göre davranmayan aklımıza fıtrî akıl diyoruz. Kurumsal, bilimin, mantığın ya da öğrenilmiş veya öğretilmiş bir dille değil, insanla-

rın kendi bireysel iradeleriyle katkıda bulunduğu yapı; işte fıtrî, ümmî ya da hanîflik dediğimiz yapı da böyledir. Bir de bunun üstünde nazarî (teorik) aklımızla ürettiğimiz yapılar var; bunun adı bilgidir işte. Öbürü de bilgi değeri taşır ama o bilgi âlet kullanım bilgisidir, zanaattır, deneyimdir ama nazarî akılla, teorik akılla ürettiğimiz bilgi dediğimiz hadisedir. Bu tür bilgi bütüne ilişkin bir bakış açısıdır ki, parçanın hem bilinmesini hem de anlamlandırılmasını mümkün kılar.

Bilgi günümüzde malumât (enformation) ile karıştırıldığı için çok hafife alınıyor. Osmanlı son döneminin en önemli âlimlerinden Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi: "İnsan, âlem ile hayatı, hayat ile dini ancak ilim ile ilişkiye sokabilir." diyor. Önemli bir noktaya dikkat çektiğini düşünüyorum: Âlem dediğimiz, içinde yaşadığımız bir Evren var; bir de Hayat denilen, insan türü olarak kendi inşa ettiğimiz bize ait bir gerçeklik küresi var. İşte bu ikisi arasındaki ilişkiyi ilimle kuruyoruz. Deprem bilgisinden meteorolojiye; fizik biliminden astronomiye kadar tüm dünya ve evren ile olan ilişkimiz ilimledir, ilim üzerindendir. Elbette bu bilginin insanın pratik ihtiyaçları için de ciddi bir anlamı var. İnsan hayatının devamı bilgilerle alakalıdır. Mesela neden deprem bölgelerine ev yapmıyoruz; oralarda yaşamıyoruz? Çünkü bilgiyle öğrendik ki, oralarda yerleşim yeri kurmak tehlikeli; çünkü zemin hareket edebilir. O kadar ki, fakihler avcı bir hayvanın etinin yenmesine dinen izin verilmesini bile, o hayvana insan tarafından yüklenen bilgiye bağlarlar; yani bilginin yüzü suyu hürmetine... Hayat ve dini de bilgiyle ilişkilendirebiliriz ancak... Mevcut durumda söz konusu bağ, sağlıklı bir biçimde kurulamadığı için, dinin dinamik yapısı donuk bir hâle dönüştü. Böylece belirli bir dönemde yapılmış yorumları sabitledik; buna da din dedik. Tarihteki tecrübemizi mutlaklaştırıp yenilenmeyi/dinamikliği/sürekliliği kaybettik. Hâlbuki ne diyor Mustafa Sabri Efendi: "Hayat ile dini, gidiş-gelişler üzerinden sürekli ilişkide tutmak zorundayız." diyerek sürekliliğe işaret ediyor.

Bilinen bir olaydır: İmâm Şâfiî, Bağdat'ta içtihat ediyor ve bu içtihatlar etrafında bir mezhep (metodoloji) kuruluyor; Mısır'a gittiğinde ise sorulan sorulara farklı fetvalar veriyor. "Bağdat'ta böyle demiştin; burada ise şöyle diyorsun!" diye sorulunca da: "Orası Bağdat, burası Mısır. Buradaki insanların coğrafyası değişik; yedikleri içtikleri farklı; gelenekleri görenekleri muhtelif." diye cevap veriyor. Elbette ilkeler büyük oranda değişmiyor; usûl bile benzer; ancak usûlün uygulandığı gerçeklik küresi değişmiş, dolayısıyla nesne alanı başkalaşmış; zorunlu olarak sonuç da değişecektir.

Elbette kadim tecrübeyi hiç ciddiye almayıp tamamen mevcut gerçeklikle iş görme yanlışına düşülmemelidir. Her şey yeni, itikatlar sanki yeni gelmiş(!) zannıyla bin beş yüz yıllık tecrübeyi çöpe atmak da yanlış bir yaklaşım biçimidir. Bin beş yüz yıllık tecrübeyi çöpe atamayız. Bu nedenle tarihî tecrübe ile şimdiyi ve geleceği süreklilik ekseni içinde devamlı etkileşime sokmak, etkileşimde tutmak gerekir.

İnsan ve Bilgi

Mustafa Sabri Efendi'nin dediklerini devam ettirirsek, Tanrı'yla bile bilgi üzerinden ilişki kurduğumuzu görürüz. Tanrı'yla, Evrenle, toplumla, hatta başka insanlarla ve dahi kendimizle ilişkimiz her dâim bilgi üzerindendir. Hz. Ali "İnsan eşittir bilgidir." diyor. Fuzûlî'nin deyişiyle ise "İnsan ancak bilgiyle insanlaşıyor." Çünkü insan, beşer doğar; öğrendikçe insanlaşır... Bilgi o kadar önemlidir ki, Fuzûlî'nin ifadesiyle "İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı bilgidir." İslâm'da metafizik çanağının gereği olarak insanlar arasında ontolojik bir eşitsizlik yoktur; ancak epistemolojik eşitsizlik kaçınılmazdır. Çünkü bilgi bizi eşitsizleştirir; eşitsiz kılar. Çünkü bilen, bilmeyenden üstündür; ister kişi ister kültür olsun. İslâm hayat görüşü açısından insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı mal-mülk, ırk, âile, memleket değil, bizâtihi bilgidir. Düşünün ki kendim ile ilişkimi bile bilgi üzerinden kuruyorum. Uçak da bir bilgidir bir bomba da... İnsana ait her şey bil-

gidir kısaca. Bilgi, kendisini hafife alan toplumlardan intikamını alır; kötü alır hem de; almıştır da...

Bilim felsefesinde bilginin oryantasyonu dediğimiz bir tabir var. Yani bilgi her şeye siner; kan gibidir. İnsanın vücudunda kanın rolü ne ise bilginin toplumdaki rolü de odur. Bu nedenle Kâtip Çelebi âlimleri insan kalbine benzetir. Nasıl ki kalp devamlı, sürekli, hiç yorulmadan pompalarsa kanı; aynı şekilde ulema, bilginler de, bilgiyi benzer şekilde sürekli topluma pompalamalılar... Bırakırlarsa, kan dolaşımı olmayan bir beden gibi o toplum da yavaşça çürümeye başlar; çünkü toplumun hayatiyetini, canlılığını, vücuttaki kan gibi, bilgi sağlar. Dolayısıyla, bilginin oryantasyonunu, bilginin kılcal damarlara kadar nüfuz etmesini sürekli göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Bu tespit çerçevesinde yeni bilginin kabul veya reddi ile tezler bile yeniden gözden geçirilmelidir. Çünkü bir toplumda bilgi her yerdedir; özellikle kılcal damara kadar sinmiş, bir değer hâline gelmiş bilgi kolayca vazgeçilecek bir şey değildir.

Bilgi, Örf ve Adet

O kadar ki, insan ilişkileri dahi bir süre sonra bilgiye göre cereyan eder; alışkanlıklara, örflere dönüşür. Örf ne demektir? Bilgideki gelenek demektir. Âdet, davranıştaki gelenek, çünkü âde fiili geri dönmek demektir; yani davranırken dönüp müracaat ettiğimiz toplumun davranış biçimleri. Sanki orada bir kılavuz, bir yönerge gibi vardır. Çünkü doğuştan itibaren "Şöyle otur! Şunu yapma! Büyüklerin yanında böyle yap!" gibi davranış biçimleri bize yüklenir. Bu yükleme eğmekten gelen eğitim, yani terbiye ile yapılır. Benzer şekilde örf de... Nerededir bunlar? O toplumun davranış ve bilgi pratiklerindedir. Toplum, belirli bilgileri süreç içinde pratiklere dönüştürür. Bunların hesabı verilmiştir tarih içinde. Bu çerçevede örf, bilgideki gelenektir ve öğretim yani talîm yoluyla mensuplarına aktarılır. İşte bu nedenle bilginin oryantasyonu son derece önemlidir. İster varlık ister doğa ister bizâtihi bilginin kendi üzerine; ister ise siyâsî, iktisâdî ve estetik değerler üzerine olsun sahip bulunduğumuz her şey kültürün kılcal damarlarına kadar sirâyet eden bilgidir, bilgiyledir. O kadar ki, bilgi dahi bir değere dönüşür artık; ahlâkî, dinî ve estetik bir değer; hatta bizâtihi bir değer olur. İşte tüm bu nedenlerle bilgiden vazgeçmek belirli bir süreden sonra kolay değildir artık, ne birey ne de toplum için...

Anlamlandırmada Bütünlük

Şimdiye değin söylenenlerden hareketle; mesela, yirmi birinci yüzyılda, İslâm medeniyetindeki felsefe-bilim hayatını inceleyen bir araştırmacının sorması gereken soruları sıralayabiliriz: Bu toplum bilgiyi nasıl tanımlıyor? Bu toplumda bilginin amacı nedir? Bilgiyi tanımlayan, üreten, kullanan kimdir? Bilgiyi üreten ve tüketen kurum hangi kurumlardır? Bilgi kurumları, eğitim kurumları diğer kurumlarla -ticari kurumlarla, politik kurumlarla- ne tür ilişki kuruyorlar? Bilgiyi üreten insanların toplumsal statüleri nelerdir? Bilginin moral değerleri nelerdir? Bilginin ahlâkî ve dinî değerlerle ilişkisi nedir? Bilginin kullandığı teorik diller -lisanlar- nelerdir? Diyelim ki fizikte, matematikte, ahlakta, felsefede ne tür teorik diller kullanıyor? Ne tür kavramsal şemalar var? Psikolojik sâikler nelerdir? Çünkü bilimi insanlar üretiyor; bilimi üreten insanların, bilginlerin psikolojik sâikleri nelerdir?

Dediklerimizi nazarî seviyeden biraz daha somut bir düzleme taşıma adına Kâtip Çelebi üzerinden bir örnek verebiliriz. Kâtip Çelebi diyor ki: "Hiçbir şey bilinmeyecek kadar değersiz olamaz." Bu sözün, başta Gazâlî olmak üzere, bilgiyi faydalı ve zararlı diye ikiye ayıran zümrelere karşı söylendiği iddia ediliyor ve bu nedenle Kâtip Çelebi için rasyonel, liberal, laik, Türk aydınlanmasının öncüsü gibi nitelemeler yapılıyor. Fakat gözden kaçırılan bir husus var: On yedinci yüzyılda bugün bizim

düşündüğümüz anlamda rasyonel mütefekkirler yoktur. Ne Kâtip Çelebi ne de Newton... Kâtip Çelebi ne demek istiyor bu cümleyle? Bunu anlamak için yukarıda işaret ettiğimiz soruların yanıtlarına bakmamız gerekir: Bilginin tanımı; bilgiyi üreten, tüketen, bilginin kurumları, psikolojik sâikler vb. nedenle en genel anlamıyla tarihî bağlamı; özel olarak da Kâtip Çelebi'nin kendi kaleme aldığı otobiyografisi ya da daha sonra yazılan biyografileri dikkate almadığımızda bu tür cümleleri anlaşılmaz ve dahi yanlış yorumlar yapılır. O kadar ki anakronik bir niteleme olarak "büyük aydınlanmacı!" dahi denilebilir. Aydınlanma, Avrupa'da bile Kâtip Çelebi'den yüz yıl sonra başlamıştır. Onun döneminde aydınlanma diye bir kavram yoktur. Böyle bir durumda anakronizme düşüldüğü gibi İslâm medeniyetinin bir çocuğu olan Kâtip Çelebi, Batılı olur; bambaşka bir düşünür tipi ortaya çıkar. Bu nedenle düşünceye tarih eşlik etmelidir; düşüncenin derinliği tarihle mümkündür. Yoksa o düşünce derin olmaz; yüzeysel, sathi olur; çünkü çağın ruhunu yakalamadan o çağdaki herhangi bir olgu ve olayı bilmek, anlamak ve yorumlamak zordur. Bu çerçevede Kâtip Çelebi'nin cümlesi şu anlama gelir: Kendisi gizli ilimlerle, havas ile astroloji vb. okült ilimlerle uğraştığı için, çağının anlam-değer dünyasında bu tür uğraşılar da hoş görülmediğinden, kendi meşguliyetine meşrû bir alan açmaya çalışmak... Bu yüzyılda sadece Osmanlı bilginleri değil, modern bilimin kurucuları, Kepler, Newton gibi isimler de bu tür bilimlerle uğraşıyordu.

Şimdiye değin anlatılanlar, tarihte herhangi bir kültürün ürettiklerini tekillikleri içinde anlamak için bütünü nasıl idrak edeceğimizi çerçevelemek içindi. Unutulmamalıdır ki bütün, parçayı bilmeyi ve anlamlandırmayı mümkün kılar ve dahi parçaya ilişkin bilginin ve anlamın meşruiyetini sağlar. Tarih boyunca tüm nazarî çerçeveler böyle bir bilmeyi, anlamlandırmayı ve meşruiyeti verecek bütüncül inşalarıdır. Peki, bu bütünü nasıl çözümleyeceğiz, nasıl idrak edeceğiz?

Anlamlandırmanın İlkeleri

Her türlü anlamlandırma üç temel ilkeye dayanır: Açıklama, çözümleme ve anlama. Yani bir şeyi anlamlandırmak için, öncelikle şeye ilişkin bir açıklama yaparız. Açıklama bir olgu ve olayın dış şartlarına, çevresine göre yapılır. Mesela biyoloji felsefesinde epigenetik tartışmalar vardır: Gen ve çevre; bilgi de böyledir. Hangi alanda olursa olsun her bilginin bir çevresi vardır; bu çevreye dış şartlar diyoruz. Gen ise iç şartlara karşılık gelir. İşte bu ikisini birlikte düşünmek zorundayız. Bizim yaptığımız okumalar genelde dış şartları tırnak içine alarak yürüyor: Siyâsî, iktisâdî, ticârî, askerî vb. örgütlenmeleri dışarıda bırakıyoruz; bilgiyi yalıtılmış bir uzayda, hareketsiz bir uzayda geometrik bir entite gibi okuyoruz; dolayısıyla anlayamıyoruz. Anlamayınca da kendimizi dayatıyor, birilerini aydınlanmacı, ilerici; birilerini de mutaassıp, gerici yapıyoruz. O filozofa/düşünüre, kesinlikle haberdar olmadığı yüklemeleri yapıyoruz. Kısaca; açıklama, bilginin dış şartlarını ciddi bir şekilde dikkate almayı gerektirir.

Anlamanın ikinci ilkesi çözümlemektir. Çözümlemek iç şartlara ilişkindir. Bilginin kullandığı kavramlar, o kavramların referansları, sözlük ve terim anlamları, yargılar ve ilişkiler... Çünkü kavramı bilmez isek –daha önce de ifade etmiştik- filozof/düşünür bir kelime kullanır, onu çağdaş bir içerikle doldurma yanılgısına düşeriz. İç şartları çözümlemek zorundayız. Kısaca; açıklama ve çözümleme yapmadan anlayamayız. Bugün dünyada olup biteni anlayamıyorsak olguları ve olayları çözümleyebilip açıklayamadığımızdandır...

Olup biteni duygularımızla ve mensubiyetlerimizle yakalamaya çalışıyoruz, bilgimizle değil; ya övgüyle ya yergiyle ya da duyguyla... Bilgiyle yakalarsak

yani açıklarsak ve çözümlersek o zaman olup biteni anlamış oluruz; kimse bizi yanıltamaz; anlayanı kimse kandıramaz. Anlamanın gerektirdiği bu iki koşulu ihmal edersek, anlayan insanların metinlerini tercüme eder ve dinleriz; onlar da doğal olarak bize anlamamızı istediklerini anlatırlar. Bu nedenle olup biteni açıklayacağız ve çözümleyeceğiz, sonuçta anlayacağız. İşte ancak ve ancak anladığımız zaman da anlamlandırabiliriz; anlamadığımız şeye anlam yükleyemeyeceğimizden anlamlandırmayız da... Mesela olup bitene duygularımızı yüklersek birbirimizle konuşamaz, birbirimizle iletişim kuramayız. Bırakalım farklı ideolojilerdeki ve dünya görüşündeki insanları, aynı dünya görüşünü, hayat görüşünü paylaşan insanlar dahi anlaşamaz. Mevcut anlaşmazlıkların temelinde de bu yatıyor ki, birbirimize "anlaşamıyoruz seninle" diyoruz. Açıklamadan ve çözümlemeden birbirimizi anlamayız yani anlaşamayız. O zaman tasallut ve tahakküm çıkar ortaya. Zorbalık baş gösterir. Bu da şiddet üretir, birbirimize baskı yapmaya başlarız. Bu baskı sadece fiziksel olmayabilir; sözlerimiz, gözlerimiz, mimiklerimiz, vb. bile baskı yapar. Hâlbuki olgu ve olayları açıklayıp çözümlesek, anlasak akabinde de bir anlam versek yani anlamlandırsak sorun büyük oranda halledilmiş olur. Anlam veremiyoruz; olup bitenlere mana veremediğimiz için ya korkuyoruz ya da saldırıyoruz. Korkunca çekiliyoruz kendi köşemize ya da zalim oluyoruz. Bilen insan, anlayan insan, akl-ı selîm sahibi olur. Kısaca anlam veren yani anlamlandıran insan korkmaz ya da saldırmaz. Konuşur; anlaşmak ister.

Anlam veren insan anlamlandırdığı için ad koyabilen insandır. Bir şeye isim vermek ancak anlamak ve anlamlandırmaktan sonra mümkündür. Ad koymak en büyük güçtür. Atom bombası sahibi, nükleer silah sahibi olmak kadar önemlidir olgu ve olaylara ad verme gücünü elinde tutmak. Kuralları koyan yarışmayı kazanır. Ancak ve ancak anlayan ve anlamlandıran ad verebilir. Hatırlayalım isim, sınır demektir; isim koyamaz isek sınırlandıramayız; sınırlandıramadığımız şeyi tanımlayamayız; çünkü sınırsızlık, belirsizliktir. Olgu ve olaya sınır koyamadığımızda bir hamur olur, birbirinden ayırt edilemez. Anlamlandıramayan susar. Anlamlandıramadığımız bir şey hakkında konuşmamak, susmak fitneyi engeller; en azından büyümesini engeller.

Aklında fikir olmayanın dilinde küfür olur. Birbirimizi anlamadığımız için anlaşamıyor; birbirimize küfretmekle yetiniyoruz. Küfür, düşünce değildir; çünkü küfür, hakikati örtmektir; kâfir yani örten, çiftçi oradan gelir. Hakikati örtüyoruz; hakikati/gerçekliği örtmemek için hakikatle yüzleşeceğiz; acı da gelse yüzleşeceğiz; onu anlamaya çalışacağız yani açıklamaya ve çözümlemeye; anladığımızda da anlamlandırabileceğiz; en nihayetinde adını koyacağız, sınırlandıracağız yani belirleyeceğiz, belirgin kılacağız. İşte bunu başaramadığımız için birbirimize küfretmekle başlıyoruz; bazen el küfrü bazen dil küfrü, zulüm yani... Tasallut ve tahakküm ederek birbirimize fikirlerimizi benimsetmeye çalışıyoruz. Karşımızdakini korkutarak ve ürkülterek, bastırarak. Bunun nedeni anlamlandırma yetimizin olmamasıdır; anlamlandıramıyoruz çünkü anlamıyoruz; anlamıyoruz çünkü açıklayamıyor ve çözümleyemiyoruz. Bu imkânlara sahibiz hiç şüphesiz ancak bunları işlevsel kılamıyoruz.

Anlamanın Eşiği

Peki, denilenleri elde edebilmek için nasıl bir yapı ortaya koymak gerekir? Eskilerin çok sık kullandığı bir deyiş vardır: "Bir bilgi ifâde ve istifâdeye konu değilse paylaşılamaz." Dolayısıyla paylaşılabilir bilgi, ifâde ve istifâdeye konu olan bilgi, formel ve yöntemsel bilgidir; temellendirilebilir, makûldür; gerekçelendirilebilir; tekrar edilebilir. Karşınızdaki insan size bir iddiayı, bir yargıyı dile getirdiğinde bunu temellendiremiyorsa, gerekçelendiremiyorsa: "Dediklerinize saygı duyuyorum; bu sizin bilginiz; siz bununla eyleyebilirsiniz; ancak lütfen bana karışmayınız" deme cüretini ve cesaretini göstermek zorundayız. Gönlümüzü kontrol edemeyebiliriz; ama aklımız kimseye teslim etmememiz gerekir. Çünkü "Aklınızı kime teslim ediyorsanız Rabbiniz odur." Biz inanalar için sonuç açıktır: Rabbimiz Allah ise aklımızı sadece Allah'a teslim ederiz; kula değil... Kula kulluk edilmez; bu kul kişi de olabilir, kurum da olabilir; ekonomik bir değer de olabilir. Çünkü kulluk sadece puta tapmak demek değildir; paraya da kulluk edilir; politikaya da; kişiye de...

Kısaca bir kültürü, bir medeniyeti, anlamlandırmak için önce anlamak; anlamak için de açıklamak ve çözümlemek gerekir. Şunu unutmamalıyız: Bir kültür, bir medeniyet, bir metafizik çanak içinde anlar, anlamlandırır ve anlaşılır. Bu ister Bâbil ister Mısır ister Yunan ister İslâm ister Osmanlı ister Çin ister Batı olsun... Burada şu soruyu sorabiliriz: Bu şemayı nasıl uygulayabiliriz? Bunun için üç şey yapılmalıdır: Öğrenilmeli, öğrenilen düşünülmeli, düşünülen bilinmeli. Çünkü her düşünülen bilinen değildir, çok şey düşünürüz ama onu ifâde ve istifâdeye konu olabilecek bilgiye çevirmek kolay değildir. Tüm bunlar için ne yapmalıyız, nereden başlamalıyız sorusuna gelince; bu sorunun tek cevabı var: Yola çıkmak... Çünkü yol bize bir anlam verir ki anlamlandırmamızı mümkün kılar.

Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu Çalışmaları Kütüphanesi

*RÖPORTAJLAR SERİSİ

***Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu ile Röportajlar PDF kitapçığı kaydetmek için linke tıklayınız.

1.Ne Hintli bilgeler gibi sadece 'kendini', ne de İskender gibi yalnızca 'dünya'yı fethetmek. PDF

2.Aydın Bizden Değildir PDF

3.Yanlışlara ağıt yakmaktan doğruları inşa edemiyoruz PDF

4.Teklifiniz ve temsiliniz yok ise siz de yoksunuz! PDF

5.Şehir ve Kitap Üzerine PDF

6.Tarihten çekilen Türkler değil Osmanlılardır PDF

7.Kitaplarda Bulabildiklerimiz Ancak Bildiklerimizdir PDF

8.Geçmişimizle Yüzleşmek PDF

9.Kitap Okumak İnsan Öldürmekten Daha Zordur PDF

10.Derdimiz Yolda Olmaktır, Çadır Kurmak Değil PDF

11.Geleceğin Tarihi İstanbul'suz Yazılamayacaktır PDF

12.Geçmişte Dökülen Sütün Hesâbı Olmaz; Ama Tarihte Olur... PDF

13.Tarih, Türk Tarihi, Dünya Tarihi ve Biz PDF

14.Mensubiyet Mesuliyeti Yaratır PDF

15. İlim ilim bilmektir; bilim neyi bilmektir PDF

16. Kendimiz, derdimiz; niyetimiz, seferimiz; bilgimiz, azığımızdır... PDF

17.Kitapsever Programı PDF

18.Bâliğiz Ama Âkil Değiliz PDF

19. Düşünmek, nedenlemektir PDF

*KONFERANSLAR SERİSİ

1."ÂMENTU'NÜN BEDELİNİ ÖDEMEK -Ne Yapmalı? Bedel, Bakış ve Süreklilik" PDF

2. "Hakikatli ve Siyasetli İnsan Olmanın İmkânı: Işk, Sıdk ve Liyakât Kavramları Açısından Bir Modelleme Denemesi" PDF

3."Modern Dünyada Bilgi ve Zihniyet" PDF

4."İslam Temeddününü Okumak: Hayat görüşü, Dünya Resmi ve Dünya Tasavvuru Açısından Bir Değerlendirme" LİNK

*OKUMALAR SERİSİ

1. Medeniyet Okumaları (15 Ders) PDF

*MAKALELER SERİSİ

FELSEFE
BİLİM
DİL
MATEMATİK
GEOMETRİ
ASTRONOMİ
KİŞİLER
TARİH
OSMANLI
SANAT
ŞİİR
SÖYLEŞİ
ARAPÇA
İNGİLİZCE
ANLAYIŞ DERGİSİ
***

*AFORİZMALAR

1.Aforizmalar PDF

İHSAN FAZLIOĞLU ÇALIŞMALARI

fazlioglu.blogspot.com